

УДК 314.172.001.5

В. В. Яворська, канд. геогр. наук, доц.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра економічної і соціальної географії
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65026, Україна

ВПЛИВ СТАТЕВО-ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ НА ФОРМУВАННЯ ГЕОДЕМОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ

В статті розглядається поняття геодемографічного процесу. Автор зробив спробу класифікувати статеву-вікову структуру населення, як провідного фактору геодемографічного процесу.

Ключові слова: геодемографічний процес, статеву-вікова структура населення, трудовий ресурс, соціально-демографічне явище, відтворення населення.

Актуальність і новизна теми

В аналізі соціально-демографічної ситуації чи не найслабкішою ланкою залишаються її динамічні і часові аспекти. Актуальним є розуміння динаміки соціально-демографічних явищ, як єдиного цілісного процесу, що має свої чинники, параметри, характеристики і т. д. і що в решті решт може бути якісно визначений як "процес певного типу".

Мета і задачі дослідження

Показати основні тенденції і виявити особливості формування сучасної геодемографічної ситуації в регіоні Українського Причорномор'я, під впливом існуючої вікової структури, оцінити вплив вікової структури на формування трудових ресурсів.

Основний зміст роботи

Природний та механічний рух населення, як головні чинники усього соціально-демографічного процесу, у конкретних природних, соціально-історичних та економічних умовах регіону формують ті чи інші варіанти статево-вікової структури населення, його відтворення, зайнятості, розселення і т. д. Виявлення головних, визначальних параметрів таких процесів, їхнє осмислення, систематика та типізація окреслюють, на нашу думку, предметну область особливого розділу географії населення (а, можливо і більш широко — усієї соціально-економічної географії) — вивчення про геодемографічні процеси [5, с. 122].

Суттєвість геодемографічного процесу розкривається аналізом територіальних поєднань природних, історичних, етнічних, економічних та соціальних умов і факторів, які прямо чи опосередковано впливають на процес відтворення населення.

В соціально-економіко-географічному аспекті геодемографічний процес є функцією багатьох аргументів — населення, виробництва, соціальної та культурної сфери, природного середовища. Населення створює певну базу для демографічного процесу. Виробнича та соціальна сфери в поєднанні з природно-історичними умовами формують середовище життєдіяльності та розселення населення.

Геодемографічний процес проявляється у вигляді постійного розвитку та послідовних переходів від однієї соціально-демографічної ситуації до другої, від одних територіальних структур відтворення населення до інших [6]. Таким чином, геодемографічна обстановка відбиває фіксовані параметри, а геодемографічний процес — траєкторію і стадійність розвитку територіальних структур відтворення населення.

Відтворення територіальної спільності разом з іншими процесами життєдіяльності населення має істотне значення для характеристики змісту територіальної соціально-економічної системи. В її межах найінтенсивніше проявляється демографічна поведінка людей; через це, наприклад, для територіальних соціально-економічних систем вкрай важливе збереження демографічних пропорцій, зокрема балансу статеві-вікової структури населення. У межах територіальних соціально-економічних систем повинно проводитись відтворення кількості та якості населення для забезпечення як чисельності так і структури населення.

До кількісних параметрів належать показники загального приросту чи зменшення населення, який формується за рахунок природного та механічного населення, та складу статистичних груп за рядом ознак — статтю, віком, національністю і т. д.

Важливу роль у фізичному відтворенні спільності відіграє демографічна база. Перш за все це статеві-вікова та сімейна структура населення, умови його життя, а також сімейно-побутові традиції етно-національних спільностей людей.

В дослідженні впливу геодемографічних процесів на соціально-економічний розвиток важливо забезпечити комплексний підхід. Такий підхід передбачає врахування соціальних, економічних, національних, історичних та інших факторів, які визначають параметри природного і механічного руху населення, а також багатоманітність зв'язків цих параметрів між собою та з показниками соціально-економічного розвитку.

Вікова структура населення справляє істотний вплив на перебіг і характер геодемографічних процесів.

Піонером в області типології вікових структур був шведський демограф Густав Зунберг, що наприкінці XIX ст. виділив три типи вікової структури населення.

А) прогресивний — характеризується більшою часткою дітей у загальній чисельності населення, якому відповідає високий показник природного приросту.

Б) стаціонарний — майже урівноважені частки дитячих і старших вікових груп. У населенні з такою структурою природний приріст повільний або знаходиться на стаціонарному (незмінному рівні).

В) регресивний — із яскраво вираженою часткою осіб похилого віку, що забезпечує загасаюче відтворення населення.

Важливо відзначити, що методологічний підхід Г. Зунберга є вірним, оскільки автор виходить із критерію, що впливає з оцінки характеру відтворення населення. Характеристика типів вікових структур, яка наведена Г. Зунбергом передбачає коливаємості лише дитячих і похилих вікових груп, залишаючи при цьому незмінну частку осіб у віці (15–49 років) рівною — 50%.

Останнім часом багато дослідників конструювали різні шкали для оцінки вікових класів населення головним чином для розходження ступеня старіння.

Проте для більшості таких шкал присутня загальна хиба, що полягає в тому, що вони не мають об'єктивного критерію, спроможного однозначно оцінити вікову структуру реального населення. Побудовані на основі угруповань емпіричних показників вікової структури, ці шкали оцінюють лише окремі вікові групи населення (переважно похилий контингент і не дають повного уявлення наявній віковій структурі).

Вивчивши і проаналізувавши різноманітні варіанти типів вікових структур провідних демографів пропонуємо свій варіант типізації вікової структури, які наглядно можна побачити на трикутній діаграмі (рис. 1).

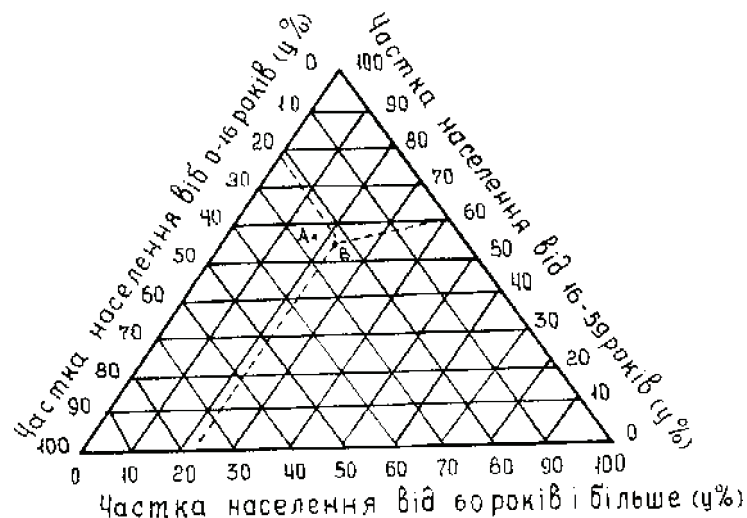

Рис. 1. Еволюція вікового складу населення Українського Причорномор'я
А-1989 р. В-2001 р.

— Частка осіб допрацевоздатного населення перевищує частку осіб пенсійного віку, але їхня сума менше частки працевоздатного населення.

— Частка осіб пенсійного віку перевищує частку дитячого населення, але їх сумативна менше частки працездатного населення.

— Частка осіб пенсійного віку дорівнює частці дитячого віку, але їх сумативна менше частки працездатного населення.

— Частка осіб пенсіонерів дорівнює частки дітей і їхня сума дорівнює працездатному населенню.

— Частка осіб пенсіонерів більше частки дітей, а їхня сума дорівнює частки працездатного населення.

— Частка дитячого контингенту більше пенсійного, а їх сумативна дорівнює частки працездатного населення.

— Частка осіб допрацездатного населення перевищує частку осіб пенсійного, і їх сумативна більше частки працездатного населення.

— Частка осіб пенсійного віку більше частки дітей і їх сумативна більше частки працездатного населення.

— Частка осіб пенсійного віку дорівнює частки осіб дитячого віку і їх результуюча більше частки працездатного населення.

Зручним методичним прийомом класифікації вікових структур є показ їх місця у тривимірній системі координат, що дає можливість виявити основні зони концентрації структур різноманітних ієрархічних рівнів (рис. 1).

Виділені зони концентрації вікових структур дають наглядне уявлення про їхні сучасні варіації, крім того, з'являється можливість їх перспективної оцінки.

Користуючи трикутною діаграмою, ми можемо зобразити у виді однієї точки трикомпонентну вікову структуру населення, а наявність сукупності таких точок дозволяє з'ясувати тенденцію її зміни. Угрупування вікових структур по ступені їхньої концентрації на трикутній діаграмі можна розглядати як вихідну базу для розробки загальної типології сучасних структур населення. У цьому вже давно назріла необхідність, тому що етапи демографічного переходу породжують численні типи вікових структур, аналіз яких значно утруднені без наявності суворих засобів їхньої оцінки.

Засіб аналізу вікової структури за допомогою трикутної діаграми має свої переваги і може бути широко впроваджений у практику геодемографічного аналізу. Такий підхід виходить із комплексної оцінки вікових груп населення; на трикутну діаграму можна завдати необмежене число вікових структур населення, що необхідно при розробці універсальної типології; нарешті трикутна діаграма дає наочне уявлення про зони концентрації вікових структур, що можна зв'язати з усталеністю того або іншого типу відтворення.

Будь яке зменшення темпів природного і темпів загального приросту населення вносить нестабільність у динаміку населення. Якщо зменшення набуває значного обсягу і стає тривалим у часі, то постає питання про наслідки цього процесу сьогодні і у віддаленій перспективі внаслідок "демографічної інерції" [3]. Тому депопуляцію можна аналізувати передусім у кількісному плані, тобто з точки зору розмі-

ру людських втрат за цей період, а також необхідно дати їй якісну оцінку, в тому числі і щодо її впливу на віковий склад населення.

Обумовлено це тим, що вікова структура населення значною мірою впливає на економічний розвиток будь якої країни. Економічний вплив структурного фактора виражається перш за все у стані трудових ресурсів. Їх формування, використання та розподіл тісно пов'язані з віковими параметрами населення. Так, зменшення молоді впливає не лише на кількість робочої сили, але і на її професійну та міграційну мобільність. Крім цього, отримання різного ступеню підготовки кадрів можливе лише в межах певного віку. Тобто, вікова структура характеризує трудові ресурси із якісного боку. Зміни вікової структури визначають також і ступень демографічного навантаження на працездатне населення. Тому необхідність такого дослідження очевидна.

Депопуляцію в Українському Причорномор'ї (УП) навряд чи можна назвати "епізодичною демографічною хвилею" [1]. Динаміка показників природного руху населення свідчить про наростання та посилення негативних тенденцій у його відтворенні.

За приведеними розрахунками повні демографічні втрати за даний період (1989–2001) у регіоні УП становили понад 120 тис.чол. Очевидно, що їх можна розподілити на **зворотні** (внаслідок вкладення шлюбів, та народжень, підвищення захворюваності) і **незворотні** (через зростання смертності), які у свою чергу теж можуть бути структуровані та потребують окремого дослідження.

Аналіз динаміки вікового складу показує про зниження частки дитячих вікових груп і підвищенні питомої ваги старших людей. Для порівняння та компонентної оцінки вікового складу працездатного населення в Одеській області у 1989–2001 рр. був розрахований індекс нахилу вікової піраміди, запропонований Ю. А. Корчаком-Чепурковським (Індекс нахилу піраміди до її основи). Чим менший індекс нахилу ребер вікової піраміди до її основи за абсолютною величиною, тим ближчий контур піраміди до прямого кута, а значить, тим більший рівень старіння населення) [2]. Даний показник у 1989 р. становив: для чоловіків — 2,8, для жінок — 1,5, а у 2001 р. — 2,7 та 1,2 відповідно. Це свідчить про те, що обидві групи населення стали дещо "старшими" за цей період, причому у жінок процес постаріння відбувається інтенсивніше.

Висновки

Вікова структура населення знаходиться під впливом геодемографічних процесів, які проходять у межах життя кількох поколінь людей. У свою чергу, статеві-вікова структура безпосередньо діє на відтворення населення. Знаючи статеві-вікову структуру населення можна прогнозувати його відтворення, формування трудових ресурсів тощо. Найбільш поширеним є метод який розглядає досконально демограф І. М. Прибиткова — це метод пересування вікових груп [4, с. 23] який застосовується при перспективних обчисленнях населення для потреб планування та управління.

Література

1. *Кваша А. Я.* Депопуляция и демографические волны // Вестник статистики. — Вып. 11 — М.: 1992. — С. 18–24.
2. *Корчак-Чепурковский Ю. А.* Избранные демографические исследования. — М.: Статистика, 1970. — 387 с.
3. *Левчук Н.* Депопуляція та її вплив на віковий склад населення України // Демографічні дослідження. — Вип. 18. — К.: 1996. — С. 72–84.
4. *Прибиткова І. М.* Основи демографії. — К.: АртЕк, 1995. — 256 с.
5. *Топчієв О. Г., Куделіна С. Б., Полоса О. І., Смольський В. Л.* Геодемографічні процеси та регіональна соціально-демографічна політика // Тези доп. наук. конф. "Сучасні проблеми географії населення в Україні" Луцьк, 1993. — С. 121–124.
6. *Яворська В. В.* Геодемографічний процес в соціально-економіко-географічних дослідженнях: концептуальний погляд (на прикладі УП) // Географія і сучасність. Збірник наукових праць. НПУ ім. М. П. Драгоманова. — Вип. 2. — 1999. — С. 13–17.

В. В. Яворская

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра экономической и социальной географии
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65026, Украина

ВЛИЯНИЕ ПОЛОВОЗРАСТНОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ГЕОДЕМОГРАФИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Резюме

В статье рассматривается понятие геодемографического процесса. Автор предлагает методику классификации половозрастной структуры населения, как ведущего фактора геодемографического процесса.

Ключевые слова: геодемографический процесс, половозрастная структура населения, трудовой ресурс, социально-демографическое явление, воспроизведение населения.

Yavorskaya V. V.

Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of Economic and Social Geography,
Dvorianskaya st., 2, Odessa, 65026, Ukraine

INFLUENCE OF SEX AND AGE STRUCTURES OF THE POPULATION ON FORMATION OF GEODEMOGRAPHIC PROCESS

Summary

The article examines the concept of geodemographical process. The author has attempted to classify sex and age structure of population, as the leading factor of geodemographical process.

Keywords: Geodemographic process, sex and age structure of the population, a labour resource, the social-demographic phenomenon, reproduction the population.